

Передмова

Минають роки, десятиріччя, століття, і події в історії повторюються з певною циклічністю. У цьому пересвідчуємося й сьогодні, коли через 75 років доводиться знову боротися за незалежність і територіальну цілісність Української держави. На просторах нашої Батьківщини вкотре ллється кров, а тисячі солдатів жертвують здоров'ям і життям в ім'я щасливого майбутнього прийдешніх поколінь. Подвиг героїв сьогодні — захисників України, прав і свобод Вільного народу перегукується з подвигом вояків Української Повстанської Армії, які вірили, що не за горами день, коли Україна стане суверенною та могутньою державою.

У період Другої світової війни 1939–1945 рр. поневолена Україна мала свою армію. Це є очевидним фактом для дослідників національно-визвольного руху, однак для частини населення, котре десятиліттями виховували за радянськими пропагандистськими кліше, цей період залишається найменш зрозумілим.

Історія діяльності повстанської армії, попри значні поступи останніх років, і надалі залишається значною “білою плямою”. Не є винятком створення та боротьба її відділів на території Тернопільщини, яка у структурі УПА сформувала окрему воєнну округу під назвою “Лисоня”.

Про що ж ідеться у цій книжці?

Ми не ставили перед собою мету створити літературно-художню чи науково-популярну працю про відділи УПА на Тернопільщині, натомість прагнули подати лаконічну наукову розвідку, що побудована переважно на архівних документах і матеріалах. У книжці детально розповідається про внесок Організації Українських Націоналістів у розбудову воєнної округи, зокрема роботу військової (організаційно-мобілізаційної) референтури, формування збройних груп Української Народної Самооборони. Дослідження містить інформацію про поділ, структуру, чисельність та командний склад УПА, діяльність її відділів проти німецького і радянського режимів, а також проти польського підпілля. У ній також ідеться про процес розформування “Лисоні” як військово-територіальної одиниці повстанської армії та подальшу участь вояків УПА, членів ОУН і безпартійних патріотів у лавах збройного підпілля. Увесь пласт цього дослідження стосується територій, які охоплювала третя воєнна округа УПА “Лисоня”. Вважаємо, що дана книжка допоможе скласти загальне уявлення про невелику частину збройних сил повстанської армії 1940-х років зі своїми позитивними і негативними сторонами.

Сергій Волянюк

Вступ

Утвердження незалежності Української держави, становлення її громадянського суспільства, формування національної свідомості відбувається в умовах бурхливого зростання інтересу до історичного минулого. Осмислення попередніх етапів історичного розвитку українського народу забезпечує неперервність державотворчих традицій та процесу національної консолідації. У цьому контексті важливе значення має вивчення діяльності українського національно-визвольного руху, зокрема збройної боротьби Української Повстанської Армії (УПА) у 40–50-х рр. XX століття. Висвітлення цього питання в цілому неможливе без аналізування діяльності армії в окремих регіонах, зокрема на Тернопільщині, так, як це зроблено у дослідженнях діяльності УПА на Волині, Закерзонні, Львівщині та ін. Наукове вивчення військово-територіальної одиниці УПА, воєнної округи (ВО) “Лисоня”, її діяльності поєднує в собі кілька науково-пізнавальних і методологічних аспектів, які виводять такі дослідження за рамки звичайної краєзнавчої роботи та вводять у один з різновидів мікроісторії, що є необхідною засадою та підґрунтям для провадження узагальнювальних досліджень з історії національно-визвольного руху.

УПА діяла у складних воєнно-політичних і соціально-економічних умовах, була втіленням ідеї здобуття Української держави, джерелом, з якого наступні покоління запозичили досвід і сили для подальшої боротьби за її створення, утвердження національної свідомості, свободи особистості та свободи інших поневолених народів. Боротьба УПА була логічним продовженням національно-визвольної боротьби за волю і незалежність на території галицької, волинської і подільської частин України, яку започаткували у ХХ ст. стрільці Галицької Армії, Військо УНР, члени Української Військової Організації (УВО) та Організації Українських Націоналістів (ОУН). З огляду на це особливої актуальності набуває дослідження організації і багатогранної діяльності “Лисони” як однієї з найпотужніших воєнних округ УПА. Воно має й значне наукове, теоретичне та пізнавальне значення. Також діяльність УПА на Тернопільщині потребує

грунтовного й аргументованого дослідження, оскільки наукове осмислення основних аспектів функціонування цієї армії на згаданій території є важливим і актуальним завданням української історіографії.

Мета дослідження — об'єктивне висвітлення основних особливостей організації, становлення та діяльності воєнної округи УПА “Лисоня” на базі широкого аналізу архівних джерел, опублікованих документів, спогадів учасників національно-визвольного руху, з урахуванням наукових досягнень попередників.

Об'єктом дослідження є національно-визвольний рух 1940–1960-х рр. на території Поділля. Предметом — формування та діяльність військової мережі ОУН (1943–1945 рр.), груп УНС (1943 р.), відділів УПА (1943–1947 рр.) і частково збройного підпілля (з 1947 р.), які діяли на території воєнної округи УПА “Лисоня”.

Територіальні межі дослідження охоплюють регіони, пов'язані з діяльністю ВО “Лисоня”, — Тернопільську, Хмельницьку, Вінницьку та окремі райони сусідніх областей.

Хронологічні рамки дослідження визначені організацією та діяльністю відділів ВО УПА “Лисоня”, а саме 1943–1947 рр. — від часу виникнення перших збройних підрозділів повстанської армії та створення третьої воєнної округи “Лисоня” до фактичного розформування УПА на цій території. Хоча рішення про поетапне розформування відділів УПА було прийняте у 1946 р., а організований збройний спротив придушено у 1950-х рр., організаційні клітини підпілля та окремі повстанці діяли на цих територіях до середини 1960-х років, а останні повстанці вийшли з підпілля лише після відновлення незалежності України. Для простеження окремих тенденцій у боротьбі відділів УПА та підпілля проти репресивно-каральних систем в окремих випадках перейдено за встановлені хронологічні й географічні межі.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні систематизованого та узагальненого фактичного матеріалу, висновків і положень у науково-дослідницькій (розроблення фундаментальних праць із новітньої історії України), навчальній (при підготовці спеціальних курсів у вишах, для написання підручників з проблем українського національно-визвольного руху, при підготовці окремих семінарських занять), політичній (проблеми реабілітації та визнання на державному рівні ветеранів ОУН і УПА), краєзнавчій (для написання історії населених пунктів, висвітлення діяльності учасників підпілля, створення музейних експозицій) сферах, а також для утвердження національної пам'яті українського народу.

Тема діяльності УПА, попри значне зацікавлення громадськості та суспільства, належить до тих, які недостатньо вивчені в історичній науці. Це пов'язано насамперед зі значним періодом бездержавності України, через що вітчизняній

історіографії залишилися у спадок спотворені картини і кліше радянської пропаганди. Нині історіографія діяльності УПА є широкою, проте окремих досліджень, присвячених Тернопільщині, мало, а ті, що є, не відповідають на поставлені питання та не розв'язують наукові проблеми.

На основі праць Миколи Лебеда (1946 р.)¹, Володимира-Ігоря Порендовського (1947 р.)², Василя Чижевського (1948 р.)³, Василя Сидора (1949 р.)⁴, Лева Шанковського (1950 р.; 1953 р.)⁵, Петра Мірчука (1953 р.)⁶ та інших, написаних у 1940–1950 рр., виникли тематичні напрямки вивчення військової історії УПА в краї.

Питання, присвячені комплексному вивченню ВО УПА “Лисоня”, упродовж ХХ та ХХІ ст., розкривали ряд дослідників історії національно-визвольного руху. Першими ґрунтовними дослідженнями були нарис Л. Шанковського про “причинки до історії В.О. ч. III “Лисоня” (1980 р.)⁷ і праці Євгена Штендери (1985 р.; 1989 р.)⁸. На значно вищому науковому рівні діяльність “Лисони” висвітлена у довідниках Петра Содоля (1994 р. і 1995 р.)⁹.

Історіографія періоду незалежності завдяки так званій “документальній революції” 1990-их рр. змогла суттєво збагатити джерельну базу дослідження теми українського національно-визвольного руху. Однак введення до наукового обігу документів передусім радянського режиму не сприяло високоякісному та об'єктивному розгляду діяльності збройної боротьби ОУН і УПА на Тернопільщині. Загальний аналіз подій 40-х–початку 50-х рр. ХХ ст., пов'язаний з діяльністю збройного підпілля в області, подала Галина Стародубець (2010 р.; 2014 р.)¹⁰. Розгортання збройної боротьби в цьому регіоні частково висвітлив у науковій монографії, присвяченій діяльності українських повстанців у Галичині, Нестор Мизак (2011 р.)¹¹.

Варто зазначити, що значна частина публікацій присвячених діяльності визвольного руху, належить переважно історикам-краєзнавцям. Ці напрацювання не охоплюють усієї території діяльності ВО “Лисоня”, а стосуються лише окремих регіонів.

Доцільно також виокремити праці, що стосуються певних аспектів діяльності УПА та підпілля ОУН у краї. Для прикладу, припинення функціонування Подільського крайового проводу ОУН висвітлював Ігор Марчук¹². Діяльність крайового осередку пропаганди Подільського краю в об'ємній статті подав Володимир Мороз, йому ж належить і розвідка, присвячена сотні УПА “Сіроманці” під час рейду територією Львівської воєнної округи “Буг” упродовж квітня–вересня 1944 р.¹³.

Упродовж останніх років було видано низку біографічних нарисів про командирів УПА та провідників ОУН, які діяли на території Тернопільщини. Серед них варто згадати статті та історичні розвідки про Василя Шепету¹⁴, Петра Хамчука¹⁵, Омеляна Польового¹⁶, Галину Дидик¹⁷, Ярослава Почигаїла¹⁸, Павла

Мигалія¹⁹, Мирослава Котовича²⁰, Івана Прокопишина, Василя Бея²¹, Григорія Голяша²², Володимира Зобківа²³, Степана Ковалія²⁴, Олексія Домчука²⁵, Осипа Безпалька²⁶, Зенона-Остапа Голуб'яка²⁷ та ін.

У сучасній українській історіографії видано значну кількість досліджень, які своїм змістом лише частково торкаються проблем, пов'язаних із збройною боротьбою на території Поділля. Приміром, у дисертаційному дослідженні Федора Полянського, який висвітлював німецький окупаційний режим і рух Опору на Тернопільщині протягом 1941–1944 рр., окремо згадано і про розгортання відділів УПА на території галицької частини області²⁸. Окремо рух Опору в Галичині у 1941–1944 рр. охарактеризував у дисертаційному дослідженні Володимир Старка²⁹. Етнонаціональна політика ОУН і УПА висвітлена, частково і на Тернопільщині, у праці Василя Деревінського “Ставлення ОУН (б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин”³⁰. У праці Олега Клименка “Біофони: грошові документи ОУН і УПА” розкрито історію створення та фінансово-господарську роль грошових документів підпілля — біофонів, чимало з яких виготовляли і розповсюджували у межах ВО “Лисоня”³¹. Діяльність друкарень ОУН, зокрема на Тернопільщині, охарактеризовано у роботах Олександра Іщука і Наталії Ніколаєвої³².

Радянська історіографія висвітлювала визвольну боротьбу ОУН і УПА в гостро публіцистичному стилі. Подані у ній положення та висновки щодо діяльності ОУН і УПА — тенденційні. Національно-визвольна боротьба українського народу в 1940–1950 рр. на Тернопільщині розглянута лише епізодично, наведені провокаційні, неправдиві та вирвані з контексту окремих документів відомості стосовно військової діяльності підрозділів УПА та підпілля ОУН³³. У радянській історіографії, за визначенням Анатолія Русначенка, “було чимало сторінок, але не було науки, не було правди”³⁴.

В узагальнюючих монографіях з історії ОУН і УПА Петра Содоля³⁵, Юрія Киричука³⁶, Гжегожа Мотики³⁷, Анатолія Кентія³⁸, Джона Армстронга³⁹, Сергія Ткаченка⁴⁰, Івана Патриляка⁴¹ та інших авторів подані окремі факти з військової діяльності відділів УПА ВО “Лисоня”, проте детально цю проблематику нерозглянуто. Це ж стосується і колективної монографії робочої групи істориків спеціальної урядової комісії з дослідження питань діяльності ОУН і УПА⁴².

При написанні цієї праці використано об'ємну джерельну базу різних за походженням та змістом документів і матеріалів. Значну частину автор вводить у науковий обіг вперше.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), у 13-му фонді (Колекція друкованих видань КДБ УРСР), є одна з найбільших колекцій документів з історії ОУН і УПА, що зберігається у справі № 372 (103 томи) та у додатках до неї — справах № 376 (88 томів) та № 398 (51 том). У них містяться

оригінали та копії документів щодо українського визвольного руху й оперативно-розшукової діяльності радянських каральних органів у 1944–1954 роках. Важливою групою джерел стали архівно-кримінальні та оперативно-розшукові справи на керівників ОУН і командирів УПА із фондів 5 — Кримінальні справи на осіб, які перебувають на оперативно-довідковому обліку, і 65 — Оперативно-розшукові справи на осіб, які перебувають на оперативно-довідковому обліку. У роботі також використано документи з архіву управлінь Служби безпеки України у Тернопільській та Львівській областях.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ) під час наукового пошуку автор опрацював фонди, в яких зберігається частина документів, присвячених боротьбі УПА на Тернопільщині. Значний масив джерел походить із фондів Державного архіву Тернопільської області (ДАТО).

Крім сховищ державних архівів, використано матеріали, що зберігаються у архіві Центру досліджень визвольного руху (ЦДВР) та Польському науково-дослідному інституті національної пам'яті — Instytut Pamięci Narodowej.

У дослідженні використано чимало документів, які опубліковані окремими книгами і тематичними збірниками. Першими такі видання здійснювали Закордонні Частини ОУН (ЗЧ ОУН) у серії “Бібліотека Українського Підпільника”, яка була започаткована в 1955 році. У ній надруковано програмні пропагандистські документи та праці ідеологів і теоретиків націоналізму. В преамбулі до збірників зазначено, що прибуток від продажу книжок призначений на фінансування видань, які потрібні “краю”, і наголошено, що вони опубліковані й для користування збройного підпілля в Україні.

Документи і матеріали стосовно діяльності збройного підпілля на Тернопільщині видано у низці томів основної серії “Літопис Української Повстанської Армії”. 12 том цієї серії і 20 том нової серії “Літопис УПА” присвячені діяльності ВО “Лисоня”⁴³ та містять ряд цінних документів і матеріалів командира та військового штабу ВО за 1944–1950 рр., звітно-інформаційні документи відділів УПА, організаційно-мобілізаційної (військової) референтури ОУН за 1943–1947 рр., що стосуються різнопланової діяльності УПА на території воєнної округи.

Важливими є збірники радянських документів про УПА та збройне підпілля. Так, значний масив інформації щодо Тернопільщини міститься у документах із фонду “Особые папки” у Державному архіві Російської Федерації. Інформацію про боротьбу повстанців України та дії радянських органів проти них відбирав та особисто представляв Йосипові Сталіну нарком внутрішніх справ Лаврентій Берія. Документи з цього фонду впорядкували у окреме видання Ярослав Дашкевич і Василь Кук⁴⁴. Двотомник “Украинские националистические

организации в годы Второй мировой войны”, анонсований як перше наукове видання у Росії, що міститиме більше 500 документів, присвячених діяльності українських націоналістів, побачив світ у 2012 р. в Москві. Невелика частина опублікованих документів стосується діяльності УПА та ОУН і на Тернопільщині, проте переважно є републікованими з українських тематичних збірників або ж походять з українських архівів⁴⁵.

Збірку німецьких документів, що свідчать про боротьбу УПА, уклав Тарас Гунчак⁴⁶. Чотиритомник німецьких документів упорядкував Володимир Косик у збірці “Україна в Другій світовій війні у документах”. Цінні матеріали, присвячені діяльності УПА ВО “Лисоня”, подано у 4 томі цього зібрання⁴⁷.

Опубліковано значну кількість спогадів, що доповнюють зміст названих документів і матеріалів про діяльність третьої воєнної округи УПА “Лисоня”. Серед найважливіших з них варто відзначити мемуари: к-ра сотні Михайла Неболи⁴⁸, к-ра сотні Костянтина Гіммельрайха⁴⁹, Скалатського надрайонного провідника Іллі Оберишина⁵⁰, стрільця сотні “Сіроманці” Богдана Допіри⁵¹, радиста загону к-ра “Остапа” Петра Кекіша⁵², ройового сотні “Рубачі” Миколи Кліща⁵³, кулеметника сотні “Полтавці” Олексія Трача⁵⁴, члена ОУН Богдана Когута⁵⁵ та ін.

Радянська періодика публікувала, як правило, тенденційні матеріали переважно із сильним ідеологічним навантаженням, проте нам вдалося виявити кілька вартісних для дослідження статей, які можна прирівняти до спогадів. Це, зокрема, звернення Ярослава Білинського “Командирам, політвиховникам та стрільцям УПА бувшої групи Бистрого”⁵⁶, Романа Кравчука “Розправа” про знищення старшин УПА “Гордієнка” і “Довбні”⁵⁷ й інші.

Огляд історіографії та опублікованого масиву джерельної бази дав змогу зробити висновок, що діяльність ВО “Лисоня” належно невисвітлена у наукових працях та не стала предметом комплексного наукового дослідження, чим і зумовлене звернення автора до цієї теми.

Виклад історії діяльності ВО “Лисоня” підсумував багаторічне дослідження, що розпочалося написанням дипломної роботи “Розбудова та діяльність Української Повстанської Армії на теренах військової округи “Лисоня” (2009–2010 рр.), упорядкуванням тому “Воєнна округа УПА “Лисоня”: документи і матеріали, 1943–1952” Літопису УПА (2011–2012 рр.) і захисту дисертаційного дослідження “Створення та діяльність воєнної округи УПА “Лисоня” (2013–2016 рр.).

Автор висловлює щиросердечну подяку співробітникам Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, архіву управлінь Служби безпеки України в Тернопільській та Львівській областях, Державного архіву Тернопільської області, архіву Центру дослідження визвольного руху за сприяння у виявленні та копіюванні документів, а також працівникам Тернопільського обласного

краєзнавчого музею, Історико-меморіального музею політв'язнів у м. Тернопіль, Історико-краєзнавчого музею "Зборівська битва" у м. Зборів, музею Національно-визвольної боротьби ОУН-УПА ім. Я. Бусела у с. Бишки Козівського р-ну, музею Визвольних змагань ОУН-УПА у с. Слов'ятин Бережанського р-ну, учасникам національно-визвольної боротьби на Тернопільщині Миколі Кліщу (с. Голгоче Підгаєцького р-ну, ройовий сотні "Рубачі"), Тадею-Андрієві Плюгавці (м. Збараж, лікар у підпіллі), Зиновієві Сердюку (м. Тернопіль, стрілець сотні "Бурлаки"), Іванові Кужді (с. Купчинці Козівського р-ну, стрілець сотні "Полтавці"), Михайлові Баканчуку (м. Тернопіль, працівник районної референтури СБ ОУН), науковцям, історикам і краєзнавцям Ігореві Олещуку, Михайлові Буртняку, Михайлові Бігусу, Олегові Захарківу, Миколі Проціву, Володимирові Пукачу, Маркові Бігусу, Володимирові Кіцаку, Галині Парасюк, Андрієві Клішу, Володимирові Старці, Василеві Деревінському, Дмитрові Проданику, Ігореві Гомзяку, Миколі Посівничу, Анатолієві Соболевському, Федорові Полянському, Андрієві Усачу, Ігореві Марчуку, Олександрові Вовку, Михайлові Романюку, Василеві Ільницькому, Сергієві Музичуку, Петрові Ганцюку, Володимирові Могилюку, Іванові Ковалику, Андрієві Цалю, Ігореві Саківському, Володимирові Бірчаку і багатьом іншим, які сприяли підготовці та виданню цієї книжки.

Особливе подячне слово за наукові консультації, надані документи й матеріали, використані при написанні цієї роботи, висловлюю дослідникові історії національно-визвольного руху ОУН і УПА Володимирові Морозу.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ТРЕТЬОЇ ВОЄННОЇ ОКРУГИ УПА "ЛИСОНЯ"

1.1. Організаційно-територіальний поділ підпілля ОУН

У історії українського національно-визвольного руху діяльність УПА неможливо розглядати без комплексного дослідження організаційно-територіального поділу ОУН, який залишається найменш з'ясованим, зокрема на Тернопільщині. Складність висвітлення пов'язана з особливостями підпільної роботи, а також недостатньою кількістю джерельної бази. Край Західноукраїнських земель (ЗУЗ) ОУН був у другій половині 1943 р. найбільш структурно розвиненим в організації. У його складі діяли Дрогобицька, Львівська, Перемиська, Станіславівська, Тернопільська, Холмська, Чернівецька області та м. Львів як окрема область ОУН⁵⁸.

Тернопільську область ОУН у складі ЗУЗ сформували у 1940 р. в результаті перебудови мережі підпілля відповідно до адміністративно-територіального поділу УРСР⁵⁹. До області належали округи, які ОУН почала створювати у 1930-х рр. під час існування II Речі Посполитої. Округи склалися з повітів (у межах, близьких до повітів польської держави). Мережа ОУН Тернопільської області за станом на 1943 р. була пристосована до німецького адміністративно-територіального устрою і складалася з трьох округ — Бережанської, Тернопільської та Чортківської⁶⁰. Кожна округа охоплювала чотири-п'ять повітів. До повіту належали три-чотири райони. Район поділявся на три-чотири підрайони. Підрайон складався з чотирьох-п'яти сіл, де діяли станиці ОУН, які, своєю чергою, в селах могли ділитися на звена⁶¹.

Відповідно до німецького поділу дистрикту "Галичина" від 29 березня 1942 р. у Бережанський округ (крайсгауптманшафт) увійшли колишні польські повіти Бережани, Підгайці та Рогатин; колишні повіти Тернопіль, Скалат, Тербовля, Збараж, Зборів увійшли у Тернопільський округ; а в Чортківський округ — колишні повіти Борщів, Бучач, Чортків, Копичинці й Заліщики⁶².

Адміністративний поділ повітів ОУН, які входили у Тернопільську область ОУН, був не скрізь однаковий. На зламі

1943–1944 рр., за звітами підпілля, до Чортківської округи належали Борщівський, Бучацький, Заліщицький, Копичинецький та Чортківський повіти⁶³. Збаразький, Скалатський, Тербовлянський і Тернопільський повіти становили Тернопільську округу. В Бережанську округу входили повіти Бережани, Зборів, Перемишляни, Підгайці та Рогатин⁶⁴. Варто зазначити, що у документах підпілля за 1943–1944 рр. повіти у Бережанській округі ОУН іменуються також надрайонами⁶⁵.

Організаційно-територіальний поділ Тернопільської області ОУН (зима 1943–1944 рр.)

Німецько-радянський фронт у березні–квітні 1944 р. зупинився на території області по руслах річок Восушка і Стрипа⁶⁶. Внаслідок цього у квітні–липні мережа ОУН розділилася на дві рівні частини. У радянській зоні опинилися Тернопільська та Чортківська округи, а у німецькій — Бережанська, до якої було приєднано відрізаний фронтом Бучацький повіт. До кінця вересня 1944 р. він належав до Бережанської округи⁶⁷.

Чортківська окружна провідниця жіночої сітки ОУН Мирослава Юрчинська (“Іскра”, “Махно”) 1 серпня 1944 р. звітувала: “Ситуація, яка в останніх місяцях заіснувала в Чортківській окрузі, створила на цьому терені досить невідрадні умовини організаційної праці. Фронт, який здержався на той час на відтинку Заліщицького і Чортківського повітів та Тернопільської округи, був цілий час гальмою всякої нашої діяльності”⁶⁸. Найвищим організаційним зверхником з обласного проводу для всіх членів ОУН, які перебували на цій території, був референт СБ Василь Гоянюк (“Максим”). Утративши зв’язок з обласним проводом, “Максим” для налагодження функціонування підпілля у тій частині області, яку зайняли радянські війська, підпорядкувався на кілька місяців (травень–серпень 1944 р.) Василеві Куку (“Коваль”, “Леміш”) — провідникові ОУН Осередніх і Східноукраїнських земель (ОіСУЗ)⁶⁹. У березні–квітні 1944 р. Збараський повіт було уведено до краю ОУН ОіСУЗ⁷⁰. Після відновлення зв’язку між обласним проводом ОУН і “Максимом”, імовірно, восени 1944 р. до Тернопільської округи приєднали Копичинецький повіт⁷¹.

Значною проблемою для дослідження є встановлення територіального охоплення нижчих організаційно-територіальних одиниць ОУН — районів та підрайонів. Більшою мірою це пов’язано з нестачею джерел і накладанням змін у адміністративному устрої різних держав, під якими перебував край. Для прикладу, за спогадами писаря повітового проводу ОУН Зборівщини Ярослава Чорного (“Славко”), повітовому проводу в 1943–1944 рр. підпорядковувалися чотири райони — Зборівський, Залозецький, Озерянський та Поморянський, які поділялися на 12 підрайонів⁷². Натомість Ілярій Сказінський (“Крига”) свідчив про три райони — Зборів, Поморяни і Залізці⁷³. Розташування німецько-радянського фронту в березні–липні 1944 р. на території повіту призвело до дезорганізації структур підпілля та порушення організаційних зв’язків.

На початку 1943 р., за даними Заліщицького повітового провідника ОУН Євгена Липового (“Макар”, “Олесь”), повіт було поділено на три райони, кожен з яких поділявся на три підрайони. При цьому “Олесь” зазначив, що

мережа Юнацтва ОУН у повіті поділялася на чотири райони. За його ж даними, до Тербовлянського повіту належали три райони⁷⁴. Повітовий військовий референт Тербовлянщини Яків Голич (“Бар”) також свідчив про поділ повіту на три райони — Буданів, Струсів і Тербовля⁷⁵.

Відомо, що у 1943–1944 рр. Перемишлянський повіт складався з трьох районів, а з 20 березня 1944 р. — з двох, оскільки район ч. 3 — Глинянський передали Золочівській окрузі Львівської області ОУН⁷⁶.

Заступник повітового референта пропаганди ОУН Підгаєччини Анна Мудар (“Могила”, “Мотря”) подавала, що у другій половині 1944 р. повіт поділявся на три райони, до яких належали села між трьома річками — Стрипою, Коропцем і Золотою Липою. Від назв рік райони й отримали свої назви⁷⁷.

За неперевіреними даними Тернопільський повіт на межі 1943–1944 рр. складався зі Східного та Північного районів⁷⁸. Чи існували ще два райони — Західний і Південний, наразі не з’ясовано.

Такий організаційно-територіальний поділ ОУН на Тернопільщині існував орієнтовно до реорганізації мережі підпілля, що відбулась у кінці 1944–на початку 1945 року. Тоді на базі Тернопільської області ОУН було створено Подільський край (ПК) ОУН⁷⁹. Через значні кадрові втрати і надмірну кількість керівних ланок (територіальні проводи, референтури) ОУН виникла потреба змінити організаційний устрій територій та структуру керівництва. Рішення щодо реорганізації краю ЗУЗ прийняв, імовірно, в листопаді 1944 р. Провід ОУН. У результаті реформатування відбулися зміни у поділах країв і областей. Области ОУН як організаційно-територіальні одиниці були ліквідовані. Окружні проводи підпорядковані напряму крайовому прововоді, що дало змогу централізувати роботу ОУН. Повіти ОУН також ліквідовані, а замість них впроваджені надрайони ОУН, які охоплювали більше число районів; зокрема останні почали відповідати офіційному радянському адміністративному поділові. Райони поділялися на кущі, які об’єднували найнижчі адміністративно-територіальні одиниці ОУН — станиці. У зв’язку з цією

*Мирослава Юрчинська
 (“Іскра”, “Махно”)*

реорганізацією структури зменшилася необхідність у керівних кадрах ОУН, що допомогло підсилити слабші проводи та поширити організаційну діяльність на нові, не охоплені ОУН території⁸⁰.

До Подільського краю було приєднано території колишнього краю ОіСУЗ: Вінницьку і Кам'янець-Подільську області ОУН, які сформували Кам'янець-Подільську округу⁸¹. Із встановленням радянської адміністрації у 1944 р. на ОіСУЗ організаційна мережа ОУН як така перестала існувати, а значна частина підпільних кадрів перейшла на працю в ОУН ЗУЗ або ж на еміграцію. На Східноукраїнських землях (СУЗ) залишились окремо діючі підпільні групи або ж одиничні законспіровані члени ОУН⁸².

Іван Шанайда
("Данило",
"Степанович")

На початку 1945 р. у с. Настасів Тернопільського р-ну Подільський крайовий провідник ОУН Іван Шанайда ("Данило", "Степанович") провів нараду, яка тривала кілька днів, з окружними провідниками новосформованого краю. Серед присутніх був колишній обласний провідник ОУН Кам'янець-Подільщини Зенон-Остап Голуб'як ("Борис", "Корж"), якого, ймовірно, на цьому засіданні призначили окружним провідником⁸³. Наприкінці 1944 р. Кам'янець-Подільська область ОУН складалася з п'яти округ, на базі яких на початку 1945 р. розпочали створювати надрайони⁸⁴. Проте через значні кадрові втрати (зокрема, загинув і З.-О. Голуб'як), провід ПК реорганізував Кам'янець-Подільську округу, вочевидь, створивши чотири надрайони: Дунаївецький, Кам'янець-Подільський, Проскурівський та Вінницький⁸⁵. У квітні 1945 р. члени Проводу ОУН Роман Шухевич та Василь Кук у с. Криве Козівського району зустрічалися з крайовим провідником Іваном Шанайдою, який ознайомив їх із проблематикою краю, в тому числі з умовами організаційної праці у Кам'янець-Подільщині⁸⁶. Із лютого 1945 р. у Тернопільську округу також увійшли північні райони, які були об'єднані у Кременецький надрайон і райони колишнього Збарзького повіту, які належали до Скалатського надрайону⁸⁷. Отож, на початок весни 1945 р. Подільський край складався з чотирьох округ ОУН: Бережанської, Тернопільської, Чортківської та Кам'янець-Подільської⁸⁸.

Доречно зазначити, що окремими територіальними одиницями поділу ОУН були міста. Відповідно до інструкції про організацію роботи військової розвідки від 12 лютого 1944 р. окружне місто (Тернопіль, Чортків та ін.) в організаційному поділі визнавали окремим повітом, а повітові міста (Теребовля, Бучач, Заліщики й ін.) — на рівні з районом. Інші містечка у повіті (Микулинці, Козова, Товсте та ін.) входили у склад районів на рівні зі станицями⁸⁹. Як співвідносились обласні міста і райцентри з територіальними одиницями ОУН у Подільському краю, поки що не з'ясовано, хоча ланки підпілля упродовж другої половини 1940-х рр. діяли в містах.

У другій половині весни 1945 р. у ПК ОУН провели реорганізацію, за якою Бережанську округу розформували. Наказ про реорганізацію території Бережанщини, за свідченнями Анни Мудар, надійшов у першій половині березня 1945 року⁹⁰. До травня цього ж року Поморянський район ОУН зі Зборівського повіту, а також територія Рогатинського і Перемишлянського повітів були передані до Львівського краю⁹¹. Колишні Бережанський та Підгаєцький повіти об'єднали у Бережанський надрайон, який спільно з Чортківським, Теребовлянським і Бучацьким надрайонами увійшов у новосформовану Чортківсько-Бережанську округу. Райони повіту Зборів передали до Тернопільського надрайону⁹².

Таким чином, від літа 1945 р. Подільський край ОУН складався з трьох округ. У Тернопільську округу ОУН увійшли 17 районів, об'єднані у три надрайони — Кременецький (райони: Вишнівець, Великі Дедеркали, Кременець, Ланівці, Почаїв, Шумськ), Тернопільський (райони: Великі Бірки, Великий Глибочок, Залізці, Зборів, Козлів, Микулинці) та Скалатський (райони: Гримайлів, Збараж, Нове Село, Підволочиськ, Скалат)⁹³.

У Чортківсько-Бережанську округу увійшов 21 район. Їх об'єднали у чотири надрайони: Чортків (райони: Борщів, Заліщики, Мельниця-Подільська, Скала-Подільська, Товсте, Чортків), Теребовля (райони: Білобожниця, Буданів, Гусятин, Копичинці, Пробіжна, Струсів, Теребовля), Бучач (райони: Бучач, Золотий Потік, Коропець, Монастириськ)

*Зенон-Остап Голуб'як
("Борис", "Корж")*

*Роман Шухевич
("Тарас Чупринка")*

Зміст

Перелік умовних скорочень	4
Передмова.....	5
Вступ.....	6
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ТРЕТЬОЇ ВОЄННОЇ ОКРУГИ УПА “ЛИСОНЯ”	13
1.1. Організаційно-територіальний поділ підпілля ОУН	14
1.2. Передумови створення УПА в Тернопільській області ОУН	25
1.3. Структурна побудова і кадровий склад військового штабу ВО з “Лисоня”	43
1.4. Військово-територіальний устрій воєнної округи, структура повстанських відділів ...	64
1.5. Підготовка підстаршинського (молодшого командного) складу і формування спеціальних військових одиниць.....	76
РОЗДІЛ 2. ВІЙСКОВА ТА ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІДДІЛІВ УПА ВО 3 “ЛИСОНЯ” У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1943–1944 РР.	93
2.1. Збройний опір німецькому режимові.....	94
2.2. Збройні дії проти польських військових формувань.....	120
2.3. Діяльність проти радянської репресивно-каральної системи у 1944 р.	146
РОЗДІЛ 3. ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП ВІЙСЬКОВОГО СПРОТИВУ ВІДДІЛІВ УПА ВО 3 “ЛИСОНЯ” РАДЯНСЬКІЙ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНІЙ СИСТЕМІ	181
3.1. Діяльність відділів УПА у 1945–1946 рр.	182
3.2. Розформування військових одиниць та переведення стрільців, підстаршин і старшин УПА в підпілля	207
3.3. Збройна боротьба підпілля ОУН (1947 – середина 1960-х рр.).....	221
Висновки.....	239
Додатки	249
1. Витяг наказу УПА з оперативного зведення НКВС	250
2. Щоденник політвиховника Василя Петришина (“Лев”).....	251
3. Опис бою загону к-ра “Остапа” у с. Залужжя Бережанського р-ну	254
4. Оперативне зведення про діяльність відділів УПА у жовтні–грудні 1944 р.	257
5. Повідомлення про організаційні та персональні справи	261
6. Свідоцтво про закінчення підстаршинського вишколу	262
7. Вказівки для організаційно-мобілізаційних референтів.....	263
8. Описи боїв відділів УПА за квітень–липень 1945 р.	264
9. Пропозиції про призначення військових ступенів полеглим командирам УПА.....	268
10. Пропозиції про призначення військових ступенів і нагород воякам УПА.....	269
11. Пропозиції про призначення старшинам УПА військових ступенів та нагород	281
12. Протокол у справі акції на с. Бариш.....	284
13. Наказ з військово-організаційних та політико-виховних питань.....	286
14. Великодній наказ штабу ТВ “Південь”	291
15. Наказ штабу ТВ “Південь” з військово-організаційних та політико-виховних питань.....	293
16. Протоколи про загибель колишніх старшин УПА	295
17. Повідомлення штабу ВО “Лисоня” про нагородження членів підпілля.....	296
18. Пропозиції про відзначення нагородами вояків УПА та підпілля ОУН	298
Посилання на джерела	300